

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

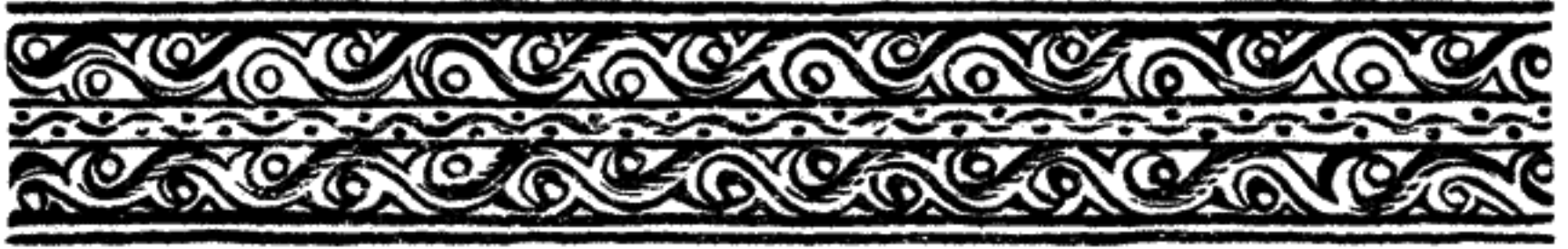
ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1954

Ε.Π.Α. Π.Κ.Α.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1954

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΑΞΙΔΙ

Ὁ Ψυχάρης ἦρθε στὴν Ἑλλάδα γιὰ τελευταία φορά, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1925. Εἶταν ἑβδομήντα ἔτος χρονῶ κι ἤξερε, βέβαια, πὼς δὲ θὰ ξαναρχότανε. Τὸ ταξίδι ἐκεῖνο εἶχε τὸ χαρακτήρα ἑνὸς ἀποχαιρετισμοῦ. Ὁ Δάσκαλος ἤθελε νὰ ξαναδεῖ ὀρισμένα μέρη ποὺ εἶχε ἀγαπήσει ξεχωριστά, νὰ ἐπικοινωνήσῃ ξανά του μὲ τὸ ἔθνος ἀπὸ κοντὰ καὶ νὰ κανονίσει καὶ μιὰ συγκινητικὴ, προσωπικὴ του ὑπόθεση: τὸ ζήτημα τοῦ ἔνταφιασμοῦ του στὸ νησί τῶν πατέρων του.

Ἐμεινε, πρῶτα, λίγον καιρό, στὴν Ἀθήνα, ὅπου τοῦ ἔγιναν ὑποδοχὲς καὶ συμπόσια ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς κύκλους τῆς πρωτεύουσας. Ἔδωσε καὶ μιὰ διάλεξη, ποὺ θεωρήθηκε σημαντικὸ γεγονός, στὸ ὑπαίθριο θέατρο «Ἀθηναίων» τῆς ὁδοῦ Πατησίων. Κατόπι πῆγε στὴν Κρήτη, τὴ Μυτιλήνη καὶ τὴ Χίο, ὅπου τοῦ ἔγιναν ἐπίσης θερμὲς δεξιώσεις ἀπὸ τοὺς λογίους, τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς, τοὺς φοιτητὲς καὶ τὴν τοπικὴ κοινωνία. Παρὰ τὶς ποικίλες διαφωνίες ποὺ προκαλοῦσε τὸ ἔργο του, τὰ νησιά τὸν δέχτηκαν σὰν ἐθνικὴ προσωπικότητα. Γύρισε στὴν Ἀθήνα, τὴν ἀρχὴ τοῦ φθινοπώρου, κι ἔδωσε μιὰ σειρά διαλέξεις, μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία, στὸ θέατρο «Ἀπόλλων», τὶς μισὲς στὰ ἑλληνικὰ καὶ τὶς ἄλλες μισὲς στὰ γαλλικὰ, σὰν καθηγητὴς γαλλικοῦ Πανεπιστημίου ποὺ εἶταν. Ξεκινοῦσε, στίς ὁμιλίες του αὐτές, ἀπὸ διάφορα φιλολογικὰ θέματα, φαινομενικὰ ἄσχετα μὲ τὰ νεοελληνικὰ, τὰ κατὰ-φερνε ὅμως νὰ καταλήγει πάντα στὸ πολυθρύλητο γλωσσικὸ μας ζήτημα ποὺ εἶταν ἡ μεγάλη ὑπόθεση τῆς ζωῆς του. Παρουσιαζότανε στὴ σκηνὴ μὲ φράκο καὶ μὲ τὸ σταυρὸ τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ μιλοῦσε ἔντελῶς ἀπ' ἔξω, περπατώντας συνεχῶς. Εἶχε ἐξαιρετικὴν εὐκολία λόγου κι εἶταν, ἀληθινά, λαμπρὸς ὁμιλητὴς, ἀπὸ τοὺς καλύτερους φιλολογικοὺς ὁμιλητὲς ποὺ ἔχω ἀκούσει στὴ ζωὴ μου — κι ὁ Θεὸς ξέρει ὅτι ἄκουσα ἀρκετοὺς σὲ διάφορους τόπους. Μποροῦσε νὰ συνδυάζει ἀβίαστα τὰ προτερήματα τοῦ ἑξοχου προφορικοῦ ἀφηγητῆ, τοῦ σοφοῦ καθηγητῆ καὶ τοῦ ὀρμητικοῦ ἰδεολογικοῦ πολεμιστῆ καὶ νὰ διανθίζει τὰ λόγια του μὲ χαριτωμένες παρενθέσεις φίνας εἰρωνείας. Στὸ πρόσωπό του ἑναρμονιζόντανε οἱ παιχνιδιάρικες διαθέσεις τοῦ πατρογονικοῦ νησιοῦ μὲ

τὴν ὑψηλὴ παιδεία καὶ τὸ κομψὸ χαμόγελο τοῦ Παρισιοῦ τῆς ἐποχῆς του, ποὺ εἶταν τὸ Παρίσι τοῦ Ρενάν καὶ τοῦ Ἀνατόλ Φράνς. Ἐβραζε ὅμως, κάτω ἀπ' ὄλα αὐτά, μιὰ ἰδιοσυγκρασία ἠγετική, αὐταρχικὴ, κατακτητικὴ, ὄρες-ὄρες ἐξαλλη—ἡ φύση ποὺ ἐκφράστηκε μὲ τὰ σύμβολα «δόξα καὶ γροθιές».

Κύριο ρόλο στὴν ὑποδοχὴ τοῦ Ψυχάρη ἔπαιξε, τότε, μιὰ νεανικὴ ὀργάνωση, μοναδική, ἀμίμητη, ποὺ δὲν ἔχει ξαναγίνει παρόμοια στὴν Ἑλλάδα: ἡ Φοιτητικὴ Συντροφιά. Κάποτε θὰ πρέπει νὰ βαλθοῦμε νὰ γράψουμε τὴν ἱστορία τῆς ἢ νὰ τῆς ἀφιερῶσουμε ἕνα ἀναμνηστικὸ τεῦχος, γιατί, ὅσο περνοῦν τὰ χρόνια, νομίζω πὼς ἡ σημασία τῆς μεγαλώνει. Βλέπουμε σήμερα ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ζωῆς, στὴν ἐποχὴ μας, ξεκίνησαν ἀπὸ τὶς πρῶτες «μεταπολεμικὲς», φοιτητικὲς ἐκεῖνες συγκεντρώσεις στὸ Ζάππειο καὶ στὴν ἀξέχαστη αἴθουσα τῆς Ἑταιρίας τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ποὺ μᾶς παραχωροῦσε γενναϊόδωρα ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου.

Ἀρχικὸς σκοπὸς τῆς Φοιτητικῆς Συντροφιάς εἶταν νὰ ἀντιπροσωπεύει καὶ νὰ διαδίδει τὸ πνεῦμα τοῦ δημοτικισμοῦ στὸ Πανεπιστήμιον· εἶχε ὅμως πάρει, αὐθόρμητα, γενικότερο χαρακτήρα, εἶχε συγκεντρώσει τὰ πνευματικότερα στοιχεῖα τοῦ φοιτητικοῦ κόσμου κι εἶχε γίνῃ τὸ κέντρο ὅπου ζυμωνόντανε κι ἐκφραζόντανε οἱ ἀνησυχίες, οἱ ἀναζητήσεις, οἱ συνειδητοποιήσεις τῆς νέας γενεᾶς—τῆς γενεᾶς αὐτῆς ποὺ ἔμελλε ἀργότερα νὰ ὀνομαστῆ «τοῦ 1930» καὶ ποὺ εἶταν, πραγματικά, ἡ πρώτη ἑλληνικὴ γενεὰ τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Οἱ νεώτεροι ἴσως νὰ μὴν καταλαβαίνουν καλὰ τὴ βαρύτητα ποὺ εἶχε γιὰ μᾶς, τότε, τὸ ὄνομα Ψυχάρης. Δὲν εἶτανε μονάχα τὸ ὄνομα ἑνὸς συγγραφέα. Εἶτανε μιὰ δύναμη, μιὰ πνευματικὴ δράση μὲ σημασία πολὺ πῖθ πλατιά ἀπὸ τῆς καθαρῆς λογοτεχνίας, ἕνας δημιουργικὸς ἀγῶνας γιὰ νὰ ξαναγίνει ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀπάνω σὲ ἄλλες βάσεις, ἡ παιδεία, ἡ παράδοση, ἡ ψυχοσύνθεση τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ κάτι ἀκόμα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς θεωρίες του: ἕνα πολὺ ξεχωριστὸ παράδειγμα πνευματικῆς ὀρμῆς, ἀδιαλλαξίας, ἀκεραιότητος καὶ ἐπιβολῆς. Στὸ πρόσωπό

του βλέπαμε τί μπορεί, καμιά φορά, νὰ κατορθώσει τὸ πνεῦμα μὲ μοναδικὰ του ὄπλα τὸ γράψιμο καὶ τὸν προφορικὸ λόγο: νὰ ἀναποδογυρίσει χιλιόχρονες ρουτίνες, νὰ ἐπηρεάσει βαθιὰ καί, ὡς ἕνα σημείο, νὰ ἀλλάξει τὴν ψυχολογία καὶ τὴν ἱστορικὴ πορεία ἑνὸς λαοῦ.

Οἱ μῆνες ἐκεῖνοι τοῦ 1925 εἶταν, στὴν πνευματικὴ μας ζωὴ, μιὰ σύντομη — ἢ τελευταία — «περίοδος Ψυχάρη». Γιὰ μᾶς ἡ παρουσία του εἶτανε μιὰ καθημερινὴ ἀπασχόληση, μιὰ εὐκαιρία νὰ ξανασκεφτοῦμε τὰ προβλήματα ποὺ μᾶς βασάνιζαν καὶ νὰ δοκιμάσουμε καὶ τὶς ἀγωνιστικὲς ἱκανότητές μας, γιατί ἡ ἐμφάνιση τοῦ Δασκάλου ἀναβεῖ τὰ αἵματα καὶ προκαλοῦσε τὴν ἀναταραχὴ σὲ κάθε βῆμα. Γίναμε, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ τιμητικὴ φρουρά του καὶ δημιουργήσαμε τριγύρω του μιὰ ζώνη ἀσφαλείας.

Δύο, κυρίως, ἐκδηλώσεις τῆς Φοιτητικῆς Συντροφιάς, στὴν περίσταση αὐτή, θυμοῦμαι ζωηρά, ποὺ τὶς ἀναπολοῦσε κι ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης ὡς τὸ θάνατό του. Τοῦ εἶχε κάμει πολλὴν ἐντύπωση — ὅσο κι ἂν τὸν εἶχε κάπως ξενίσει — ἡ ἐπικοινωνία του μὲ μιὰν ἑλληνικὴ νιότη ποὺ παρουσίαζε μιὰ νοοτροπία πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην τῆς προπολεμικῆς Ἑλλάδας. Χαιρότανε γιὰ τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴν κατανόηση ποὺ εὑρίσκε στους νέους, προαισθανότανε ὅμως, ταυτόχρονα, ὅτι τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα πῆγαινε νὰ πάρει ἕνα δρόμο ἀρκετὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ δικό του. Εἶταν εὐχαριστημένος καὶ ἀνήσυχος.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις αὐτές εἶταν ἕνα μεγάλο καλοκαιρινὸ δείπνο μὲ προπώσεις, στὴν ταράτσα τῆς Αἴγλης τοῦ Ζαπείου, ὅπου ἔλαβαν μέρος, γύρω ἀπὸ τὸ γέρο Δάσκαλο, μονάχα φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες, μέλη τῆς Συντροφιάς. Ξεχαστήκαμε ἐκεῖ ἀρκετὲς ὥρες συζητώντας μαζί του. Ἡ γενική μας ἐντύπωση εἶταν ὅτι ὁ Ψυχάρης — ὁ ἀνατροπέας, ὁ αἰρεσιάρχης, τὸ κόκκινο πανὶ τῆς συντηρητικῆς Ἑλλάδας — εἶταν ὑπερβολικὰ δεξιὸς στὶς πολιτικὲς, κοινωνικὲς κι αἰσθητικὲς του ἀντιλήψεις: ἕνας συντηρητι-

κὸς Εὐρωπαῖος καθηγητὴς τῆς πρὶν ἀπὸ τὰ 1914 ἐποχῆς. Τὸ ἔλεγε καὶ μόνος του πὼς δὲν εἶταν κι οὔτε ἤθελε νὰ χαρακτηρίζεται ἐπαναστάτης. Ὡς ἐπαναστάτες, μὲ τὴν κακὴν ἔννοια, θεωροῦσε, ἴσια-ἴσια, τοὺς φανατικούς του ἀντιπάλους, τοὺς καθαρουσιάνους φιλολόγους κι ἐκπαιδευτικούς ποὺ θέλησαν νὰ καταλύσουν τὴ μόνη γνήσια ἐθνικὴ μας παράδοση, τὴν παράδοση τοῦ Θρήνου τῆς Πόλης, τοῦ Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ, τοῦ Ἐρωτόκριτου, τῆς Κλεφτουριάς. Αὐτὴν τὴν παράδοση ζητοῦσε, καθὼς ἔλεγε, νὰ ἀποκαταστήσει, γκρεμίζοντας τὰ κούφια σύμβολα καὶ τὴν ψεύτικη γλῶσσα, γιὰ νὰ ξαναβρεῖ τὸ ἔθνος τὶς ρίζες του καὶ τὴ συνείδηση τοῦ ἀληθινοῦ ἑαυτοῦ του. Εἶταν ἄνθρωπος τῆς Μεγάλης Ἰδέας, μιλοῦσε γιὰ τὸ Μαρμαρωμένο Βασιλιά καὶ γιὰ τὰ προαιώνια δειρά τοῦ Γένους μὲ φωνὴ παθιασμένη κι ἀστραπὲς στὰ μάτια. Οἱ γνῶμες του ἐκφράζαν ἕναν ἀδι-ἀλλάκτο ἐθνικισμό, συγκροτημένο θεωρητικὰ, ζωντανὸ καὶ ἀπόλυτα εἰλικρινὴ, ποὺ μᾶς φάνηκε ὡστόσο, στὸ ἰδεολογικὸ κλίμα τοῦ 1925, κάπως στενὸς καὶ ξεπερασμένος. Μᾶς εἶ-

Ὁ Ψυχάρης σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς διαλέξεις ποὺ ἔδωσε ὅταν ἦρθε τὸ 1925 γιὰ τελευταία φορὰ στὴν Ἀθήνα. (Σκίτσο Ν. Καστανάκη)

χε ὅμως κατακτήσει, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ἄσχετα ἀπὸ τὶς ἰδέες, μὲ τὴν ἔντονη προσωπικότητά του, μὲ τὴν ἀκτινοβολία τοῦ πνεύματός του, μὲ τὴν ἀληθινὰ καταπληκτικὴ ζωικὴ του ὁρμή. Ἀπ' ὄλους τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους ποὺ γνώρισα στὴ ζωὴ μου, μονάχα στὸν Ἄγγελο Σικελιανὸ παρατήρησα, ἀργότερα, ἕνα παρόμοιο ἀδιάκοπο ξεχείλισμα ζωντανίας καὶ μιὰ τέτοια περιπάθεια στὴν ἐπίδωξη τῶν πνευματικῶν σκοπῶν.

Ἡ δευτέρη ἐκδήλωση εἶταν ἡ «φιλολογικὴ δεξίωση» τοῦ Ψυχάρη ποὺ ὀργάνωσε ἡ Φοιτητικὴ Συντροφιά στὶς 20 Νοεμβρίου 1925, στὴν αἴθουσα τῆς Ἑταιρίας τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, στὸ Μέγαρο Καραπάνου τῆς ὁδοῦ Σταδίου. Τὸ πρόγραμμα μελετήθηκε καὶ προετοιμάστηκε μὲ πολλὴν ἐπιμέλεια. Μίλησαν οἱ ἀκόλουθοι πέντε φοιτητὲς: Ἡλίας Τσιριμῶκος μὲ θέμα «Ὁ Ψυχάρης καὶ ἡ Φοιτητικὴ Συν-

τροφιά», Λίνος Πολίτης με θέμα «Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα», Γιάννης Οικονομίδης με θέμα «Ὁ Ψυχάρης λογοτέχνης», Γιώργος Θεοτοκᾶς με θέμα «Ἡ κοινωνικὴ σημασία τοῦ Ψυχάρη» καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶς με θέμα «Ἐγκώμιο τοῦ Ψυχάρη». Ὁ Ἡλίας Τσιριμῶκος μίλησε γιὰ τὴ θέση τοῦ φοιτητικοῦ κόσμου ἀπέναντι στὸν Ψυχάρη, στὸ δημοτικισμὸ καὶ στὰ μεγάλα προβλήματα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Οἱ δύο ἐπόμενοι ὁμιλητὲς παρουσίασαν συντομες, ἀλλὰ οὐσιαστικὲς ἀναπτύξεις τῶν θεμάτων τους. Ἡ δική μου ὁμιλία εἶταν μιὰ μικρὴ προσπάθεια νὰ ἐρμηνευτεῖ κοινωνιολογικὰ ὁ ρόλος τοῦ Ψυχάρη καὶ γενικὰ τὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ. Τέλος ὁ Δημαρᾶς, ποὺ εἶταν, τότε, ὁ πιὸ καθαρὸαιμὸς λόγιος τῆς παρέας, μίλησε, σὲ ὕφος ποιητικὸ, γιὰ τὸν Ψυχάρη σὰν ἡρωικὴ μορφή, σὰν μιὰ ἐνσάρκωση τοῦ αἰώνιου Ὀδυσσεᾶ. Ὁ Δάσκαλος ἀποκρίθηκε με συγκίνηση καὶ με πάθος, εὐχαρίστησε τοὺς νέους φίλους του, ἐξήγησε ἄλλη μιὰ φορά τὴ δράση του καὶ τὸ ἔργο του καὶ τελείωσε με μιὰν αἰσιόδοξη ἀποστροφή πρὸς τὰ νιάτα ποὺ ἔμελλαν νὰ ξεστρωθῶσουν τὸ ἔθνος.

Τὸ κοινὸ, φοιτητικὸ κατὰ μεγάλη πλειοψηφία, ἔδειξε κατανόηση κι ἐνθουσιασμὸ. Παρακολούθησαν τὴ συγκέντρωση καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ ἄλλος κόσμος. Γενικὰ ἡ ὑπόθεση κρίθηκε σὰν μιὰ ἀξιοπρόσεκτη, ἀυθόρμητη ἐκδήλωση τῆς φοιτητικῆς νεολαίας. Γιὰ μᾶς εἶταν, ὅπωςδήποτε, μιὰ μεγάλη στιγμή: ἡ πρώτη μας «λήψη ἐπαφῆς» με τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας, ἡ πρώτη μάχη τῆς γενεᾶς μας στὸ στίβο τῶν ἰδεῶν, δοσμένη μεθοδικά, γύρω ἀπὸ μιὰν ἐξαιρετικὴ συμβολικὴ μορφή, καὶ, καθὼς βλέπω τὰ πράγματα ἐκ τῶν ὑστέρων, με κάποια πρώιμη ὀριμότητα γιὰ παιδιὰ ἀνήλικα. Ὁ κ. Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ποὺ εἶταν ἐκεῖ, μᾶς βίασε πολὺ, τὸ ἴδιο βράδι, νὰ τυπώσουμε τὶς ὁμιλίες μας σ' ἓνα τομίδιο, ἀλλά, στὸ σημεῖο αὐτό, φανήκαμε ντροπαλοί. Μᾶς φόβισε ἡ ἰδέα ἐνὸς βιβλίου με τὰ ὀνόματά μας στὸ ξώφυλλο.

Εἶναι κρίμα γιὰ τὸ θὰ εἶταν ἓνα ἐνδιαφέρον στοιχεῖο γιὰ ὅποιον θελήσει ποτὲ νὰ μελετήσει τὸ σχηματισμὸ τῆς γενεᾶς.

Εἶμουν ὁ μόνος Χιώτης τοῦ ὁμίλου κι ὁ Δάσκαλος με μεταχειρίστηκε σὰν συντοπίτη· μοῦ ἔδειξε προσωπικὴ ἐμπιστοσύνη καὶ μοῦ μίλησε καὶ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἐνταφιασμοῦ του, τὸ καλοκαίρι δταν συναντηθήκαμε στὸ νησί. Τὸν ξαναεἶδα στὸ Παρίσι στὰ 1927. Βρεθήκαμε ἐκεῖ μερικοὶ παλαιοὶ τῆς Φοιτητικῆς Συντροφιάς καὶ πηγαίναμε στὸ σπίτι του ἀρκετὰ συχνά, πίσω ἀπὸ τὸν Κῆπο τοῦ Λουξεμβούργου, στὰ σύνορα τῆς Λατινικῆς Συνοικίας. Παρακολουθοῦσαμε καμιά φορά καὶ τὰ τελευταῖα του μαθήματα, ποὺ τὰ ἔδινε στὸ σπίτι του γιὰτὶ δὲν μποροῦσε πιά νὰ κυκλοφορήσει. Εἶχε περάσει, στὸ μεταξύ, μιὰ μεγάλη ἀρρώστεια καὶ τοῦ εἶχαν κόψει τὸ ἓνα πόδι. Διατηροῦσε ὅμως ἀκέραιες τὶς πνευματικὲς του ἱκανότητες καὶ τὴ δύναμη τοῦ πάθους του. Με ἀρκετὴν, ὡστόσο, μελαγχολία. Ἡ ζωὴ, ποὺ τόσο εἶχε ἀγαπήσει, τοῦ ξέφυγε ἀπὸ τὰ χέρια. Ὁ κόσμος ἀλλάζε καὶ τὸν ἄφηνε πίσω. Οἱ φίλοι του πέθαιναν ἕνας-ἕνας, ἡ κοινωνία του διαλυότανε. Δὲν καταλάβαινε τί ἤθελαν καὶ ποῦ πήγαιναν οἱ νέοι καὶ, κάποτε, γινότανε πικρὸς.

Ὅσο μεγαλώνουμε στὴν ἡλικία, νιώθουμε περισσότερο τὴν ἀπόσταση ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπ' αὐτόν. Τὸν σεβόμασταν πάντα σὰν τὸ Δάσκαλο τοῦ δημοτικισμοῦ· ὅμως πέρα ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ του κήρυγμα, καταλαβαίναμε ὅτι ἀνήκαμε σὲ διαφορετικὲς ἐποχές, σὲ ἄλλους αἰῶνες. Ἡ συνεννόησή μας γινότανε ὄλο καὶ πιὸ δύσκολη, γιὰτὶ αὐτὸς εἶταν αὐταρχικὸς σὰν δικτάτορας κι ἐμεῖς ἀρχίζαμε νὰ ἐκφράζουμε τὶς δικές μας καινούριες ἀδιαλλαξίες. Καὶ ὅμως τώρα αἰσθάνουμαι ὅτι μᾶς ἐπηρέασε σημαντικὰ καὶ ὄχι μόνο με τὸ δημοτικισμὸ του. Τὸ παράδειγμά του ὑπῆρξε, γιὰ τὴ νιότη μας, μιὰ σκληρὴ διδασκαλία πνευματικῆς εὐθύνης, συνέπειας καὶ χρέους· κάτι ποὺ χαραχτήκε στὴ συνείδησή μας γιὰ πάντα καὶ δὲν ἔπαψε νὰ μᾶς ὑποβάλλει κάποια προτροπὴ ἢ κάποιο ἀπόλυτο «ὄχι».

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

